

TESLİS
(التثليث)**Milâdî****III-IV. yüzyıllar arasında şekillenen
ve Hıristiyan akîdesinin
temelini oluşturan
üçlü ilâhlık anlayışı.**

Sözlükte “üçleme” anlamındaki **teslis** kelimesi (Gr. trias; Lat. trinitas) İslâm geleneğinde Hıristiyanlığın üç unsurlu (baba-oğul-kutsal ruh) ilâhlık anlayışını ifade eder. Teslis fikri Hıristiyanlık öncesi geleneklerde (Mısır’da İsis, Osiris ve Horus, Hint’te Brahma, Vişnu, Şiva yahut Brahma, Narayana, Rudra vb.) ve yahudi mistisizmde farklı biçimlerde yer almıştır. Kitâb-ı Mukaddes’te teslis ne kelime ne de doktrin olarak mevcuttur. Ahd-i Cedid’de “baba”, “oğul / insan oğlu / Tanrı oğlu” ve “kutsal ruh / Tanrı’nın ruhu” ifadeleri geçse de teslisin üç unsurundan birlikte sadece -muhtemelen geç döneme ait- iki yerde bahsedilmiştir. Matta kitabının sonunda İsa havâriyelerini bütün milletleri baba, oğul ve kutsal ruh adına vaftiz etmekle görevlendirirken (28/19) Pavlus, Korintoslular’a yazdığı ikinci mektubunu, “Rab İsa Mesih’in lütfu, Tanrı’nın sevgisi ve kutsal ruhun yoldaşlığı hepinizle olsun” diyerek bitirmektedir (13/13).

İlk üç İncil’deki (sinoptik İnciller) anlamından, sıkça “insan oğlu” diye nitelenen İsa’nın, havâripleri tarafından beklenen Mesih olarak görüldüğü ve buna paralel şekilde Tanrı ile özel ilişki içinde bulunduğu inanıldığı anlaşılmaktadır (Matta, 10/23; 12/28-32; 16/13-16; 20/28; Markos, 8/31, 38; Luka, 2/11; 4/14; 6/5; 9/20; 12/8-10). Hıristiyanlığın oluşum döneminin başlangıcında Stoacı filozoflar tarafından kullanıldığı ve yahudi gnostik çevrelerde bilhassa İskenderiyeli yahudi filozofu Filon (ö. 50) tarafından benimsendiği şekliyle yaratılıştaki ilk ilke ya da “Tanrı’nın kendisiyle dünyayı yarattığı kelimesi” anlamında “logos” fikri İsa’nın tabiatı ve ilâhlık konusu üzerine yapılan yorumları etkilemiştir. Yuhanna İncili’nde ve Pavlus’un mektuplarında vurgulandığı üzere İsa Mesih, fizikî anlamda değilse bile mânevî anlamda babanın oğlu yani logosu kabul edilmiştir (Yuhanna, 1/1-3, 14, 18; 3/14-17; 8/28; 10/36-38; 14/8-11; Korintoslular’a Birinci Mektup, 8/5-6; Koloseliler’e Mektup 1/12-20; diğer İnciller’de yer alan “Tanrı’nın oğlu” ve “baba-oğul” ifadeleri için ayrıca bk. Matta, 3/16; 4/3; 11/27; Markos, 13/32; Luka, 10/22). Kitâb-ı Mukaddes’te Tanrı’dan

baba şeklinde bazan çoğul olarak bahsedilmesi, ayrıca Tanrı ile bağlantılı biçimde mevcudiyet, hikmet kelime ve ruh gibi sözcüklerin kullanılması gibi hususlar teslis doktrini lehine birer delil kabul edilse de, modern Kitâb-ı Mukaddes araştırmacılığındaki hâkim görüş söz konusu ifade ve kullanımlardan hareketle bedenleşen (hulûl / enkarnasyon) çok unsurlu bir Tanrı fikrine ulaşmanın bağlam dışı sayılacağı yönündedir. Fakat bilhassa yahudi gnostik ve mistik çevrelerde kullanılan logos fikrinin Hıristiyan teslisinin ve İsa’nın ilâhlığı inancının oluşumunu etkilediği açıktır.

Teslis kelimesi (trias), ilk defa Antakya Patriği Teofilos tarafından yaklaşık 180 yılında bugün anlaşılan mânada teslis doktrini kastetmeden Tanrı, Tanrı’nın kelimesi ve Tanrı’nın hikmeti (ruhu) şeklinde kullanılmıştır. İlk kilise babalarından İrenaeus (II. yüzyıl), oğul ve ruhu tek bir Tanrı’nın (baba) farklı görünüşleri biçiminde yorumlamıştır. İlk Latin kilise babası Tertullian (ö. 225), bir asır sonra doktrineleşecek olan teslis inancını belirleyecek şekilde ilâhlıktaki üç unsurdan bahsetmiş, bunların öзде bir, fakat şahsiyet olarak (Lat. personae = gerçek tabiatı gösteren maske) ayrı olduğunu ve bu şahsiyetlerden her birinin kâinatın yaratılışında farklı birer fonksiyon icra ettiğini ileri sürmüştür. Buna göre ilk şahsiyetin (baba) görevi yaratma, ikinci şahsiyetin (oğul) görevi kurtarma, üçüncü şahsiyetin (kutsal ruh) görevi kutsamadır. Doğu kilisesinin en büyük teologu kabul edilen İskenderiyeli Orijen (ö. 254), hiyerarşik bir teslis anlayışı öngörüp babadan mânevî olarak çıkan kelimenin ya da oğulun kâinatı idare etme, kelimedem çıkan kutsal ruhun ise azizlere ilhamda bulunma görevini üstlendiğine işaret etmiştir.

IV. yüzyılda İmparator Konstantinos’un Hıristiyanlara yönelik tolerans kararının ardından genelde Hıristiyanlık, özeldede teslis inancı açısından yeni bir gelişme ortaya çıkmıştır. Konstantinos imparatorluk içinde birliği tesis etmek amacıyla, diğer bir ifadeyle imparatorluğun birliğinin teminatı olarak Hıristiyanlık içinde de birliği gerekli görmüş, Teolojik tartışmaları sona erdirmek ve kilise teşkilâtını güçlendirmek amacıyla İznik’te 325 yılında bütün piskoposların katılımıyla (ekümenik) bir konsilin toplanmasını kararlaştırmıştır. Baba ile oğul arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşan tartışmalarda Mısırlı Hıristiyan teologu Arius, teslisi şeklen reddetmese de tek mutlak ilâhî ilke olarak babanın yani tekin hâkimiyetini esas alan bir ilâhlık anla-

yışını savunmuştur. Arius’a göre logos ya da Mesih anlamında oğulun ezeli olması imkânsızdır, zira sadece baba yani Tanrı doğurulmamıştır, dolayısıyla tek ezeli olan da O’dur. Yaratılış ve kurtuluşa yönelik ilâhî planın bir vasıtası kabul edilen oğul ise bu mânada ilk aşkın varlık ve her şeyin ilkesi olmakla birlikte yine de yaratılmış bir varlıktır. Bu şekilde Arius teslisteki ilk ilkenin mutlak ilâhlığını ve ezeliğini savunmuş, ikinci ilkenin baba ile aynı (Gr. homoousios) tabiata değil sadece benzer (Gr. homoiios) tabiata sahip bulunduğunu ileri sürmüştür. Arius, İznik Konsili’nde Doğulu piskoposların çoğunluğu tarafından desteklenese de İskenderiyeli Piskoposu Alexander ve ardından Athanasius ile Batılı piskoposların hücumuna uğramıştır. Yapılan oylama sonunda Arius’un tezi konsildeki piskoposların çoğunluğu tarafından reddedilmiş, buna karşılık oğulun baba ile aynı tabiata sahip, dolayısıyla ilâh olduğu tezi kabul görmüştür. Bu tez, Hıristiyanlık tarihinin ilk ekümenik konsilinde karara bağlanan aslî bir dogma hüviyetine sahiptir. Konstantinos’un ardından İmparator Konstantios ile Valens, Ariusçu tezi desteklese de kilise heretik kabul ettiği Arius taraftarlarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ariusçuluk, İsa’nın ilâhlığını reddeden ve tek Tanrı inancını benimseyen yahudi-Hıristiyan Ebionitler gibi VI. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdikten sonra tarihe karışmıştır.

Hıristiyanlığı resmî din haline getiren İmparator I. Theodosios zamanında İstanbul’da toplanan ikinci ekümenik konsilde (381) teslisteki üçüncü unsur olan kutsal ruhun da oğul gibi ilâhî tabiata sahip bulunduğu görüşü karara bağlanmıştır. Bu ilk iki konsilin kararları sonucunda teslisi meydana getiren baba, oğul ve kutsal ruhun aynı özden geldiği ve hepsinin birer ilâh olduğu tezi kabul edilmiştir. İlk defa Tertullian tarafından söylendiği biçimiyle “üç şahsiyete ve tek öze sahip ilâhlık” yani “üçlü birlik” şeklinde ifade edilmiştir. Buna göre genel varlık olan Tanrı, şahsiyet diye adlandırılan üç özel varlığa sahiptir. Daha sonra toplanan iki ekümenik konsil ise (Efes, 431; Kadıköy, 451) İsa’nın şahsiyetinin mahiyeti, ilâhî ve insanî tabiatlarının birbiriyle ilişkisi konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Efes Konsili’nde İsa’nın ilâhî ve insanî tabiatlarını tamamen birbirinden ayırarak Meryem’den doğan İsa’nın Tanrı sayılmayacağını ileri süren İstanbul Patriği Nestorius aforoz edilmiş, Kadıköy Konsili’nde ise İsa’nın insanî tabiatının ilâhî tabiatı içinde yok olduğunu iddia eden monofizit görüşü reddedilmiştir. Bunun yeri-

ne İsa'nın tek bir şahsiyette ilâhî ve insanî iki ayrı tabiata sahip bulunduğu, yani aynı anda hem tam bir insan hem tam bir ilâh ve Meryem'in de Tanrı'nın annesi (theotokos) olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bu şekilde dogma haline gelen teslîs doktrini, hem Grek hem Latin teologları tarafından aklî ve ontolojik bir kavramlaştırma-yı gerekli kılacak şekilde hıristiyan teolojisinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bunun yanında başka dogmaların ortaya çıkması, hıristiyan cemaatine (kiliseye) dahil olanlarla olmayanlar arasında açık bir ayırımı gidilmesine temel teşkil etmiş, diğer bir ifadeyle teslîs, kilisenin sapkınları tesbit etme ve ortadan kaldırma kriteri olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda sıradan insanların inancında ve dindarlığında Tanrı'nın sonsuz sırrının işaretini ve sembolü olarak hayranlık ve saygı konusu haline gelmiştir.

İlâhî sırrın derinliğinin göstergesi biçiminde görülen ilâhlıktaki üç farklı şahıs fikri, ilk kilise babaları tarafından dönemin revaçta olan felsefî kavramları çerçevesinde yorumlanmıştır. Söz konusu kavramlardan biri özellikle Yeni Eflâtuncu düşünce içinde gelişen, maddî ve mânevî hakikatin Tanrı'dan sudûr yoluyla çıktığı fikridir. Bu fikir doğrultusunda hıristiyan teologları arasında farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Teslîsi meydana getiren üç şahsiyetin, Tanrı'nın kâinata yönelik faaliyetinde icra ettiği üç farklı fonksiyonun ötesinde birbirleriyle ilişkisi de tartışmaya dahil edilmiştir. Doğu Hıristiyanlığı hiyerarşik teslîs anlayışından hareketle bu üç şahsiyetin özellikleri üzerinde yoğunlaşmış ve ağırlıklı biçimde bu üçünün birliğinin nasıl ortaya konacağı sorusu (üçteki birlik) üzerinde durmuştur. Batı Hıristiyanlığı ise bu üç şahsiyetin ortak ilâhî tabiatını veya özünü esas almış, buradan hareketle birliğin nasıl farklılaştığını (birdeki üçlük) açıklamaya çalışmıştır.

Batı hıristiyan teolojisinde teslîs doktriniyle bağlantılı şekilde yeni bir anlayış geliştiren Augustine (ö. 430) teslîsi oluşturmuş üç şahıs arasındaki ilişkiyi ilâhî hayat-taki süreçler biçiminde açıklamıştır. İlâhlıktaki bu süreçleri kendini bilme veya kendini sevme şeklinde insan hayatında da var olan süreçlerle mukayese etmiştir. Buna göre kutsal ruh esasen baba ile oğul arasındaki karşılıklı sevgiyi ifade etmektedir. Bu şekilde ilâhlığın iç hayatına ya da iç dinamiğine dikkat çekilmesi, teslîs konusunda Batı hıristiyan düşüncesine daha metafizik bir yönelim kazandırmıştır. Doğu Hıristiyanlığı'nda birinci derecede önem

taşıyan, teslîsi oluşturan üç şahsın Tanrı'nın yaratılışla ve dünya ile bağlantısındaki yeri konusuna Batı Hıristiyanlığı'nda daha az önem verilmiştir.

Grek hıristiyan teolojisindeki teslîs doktrini üzerinde ise Kapadokya babaları diye bilinen Kayseriye Piskoposu Basil (ö. 379), Nazianuslu Gregor ve Nyssalı Gregor'un fikirleri etkili olmuştur. Bu teologlar "öz" (Gr. ousia) ve "şahsî varlık" (Gr. hypostasis) gibi bazı teolojik ve ontolojik kavramlar geliştirip teslîs doktrininin rafine hale gelmesine ve Ariusçuluğun tamamen silinmesine yardım etmiştir. Yuhannâ ed-Dimaşki ise üç ilâhî unsurun karşılıklı olarak birbirine nüfuz etmesi (Gr. perichoresis) şeklindeki teslîs anlayışına resmî hüviyet kazandırmıştır. Bu doktrin Grek teolojisinde kendiliğinden önem arzeden, klasik söylemiyle ilâhlığın babada ortaya çıktığı, oğula yayıldığı ve kutsal ruha geçtiği biçiminde şahısların ayrılığı vurgusu yerine, Tanrı'nın birliği fikrini öne çıkarmıştır. Bu mânada Latin teolojisi üç ilâhî şahsın ortak olduğu noktayı vurgulamış, teslîsi Grek teolojisinde görüldüğü gibi kendi içine kapalı bir sistem halinde ortaya koymuştur. Doktrin olarak öğretilen ve ibadetlerde yer alan teslîs inancı Ortaçağ boyunca hem Doğu'da hem Batı'da hıristiyan teolojisinin esaslarından biri olmaya devam etmiş, kiliseye mensubiyetin zorunlu şartı şeklinde görülmüştür. Genelde, teslîsin tamamıyla anlaşılmasının insan aklını aşan bir husus olduğu, bu mânada aklın Tanrı'nın varlığının sırrı karşısında boyun eğmesi gerektiği kabul edilmiştir. Buna rağmen birçok Ortaçağ hıristiyan âlimi, özellikle yahudi ve müslüman yazarlara karşı yazdıkları reddiyelerde teslîs doktrinini akilî delillerle destekleme yoluna gitmiştir.

XVI. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan reform hareketinin Roma Katolik kilisesinin otoritesini kökten sorgulamasıyla birlikte teslîs doktrini tekrar tartışma konusu haline gelmiştir. Hareketin liderleri olan Martin Luther, John Calvin ve Ulrich Zwingli doktrini benimserken aynı dönemde ortaya çıkıp Polonya ve Transilvanya'da (Macaristan) geniş desteğe sahip olan, Hollanda, İngiltere ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde belli ölçüde taraftar bulan Sosinyen ve diğer Unitaryen hareketler "Tanrı'nın üçlüğü" anlamında teslîs doktrinini reddetmiş ve İsa'nın yaratılmış olduğunu söylemiştir. İsa'yı bir peygamber kabul eden klasik Unitaryen anlayışa göre Ahd-i Cedid'de İsa ne Tanrılık iddiasında bulunmuş ne de Tanrı'nın üçlüğünden bahsetmiştir. XVIII. yüzyıl Aydın-

lanma hareketiyle XIX. yüzyıl liberal düşüncesi teslîse fazla önem atfetmemiştir. XX. yüzyıl Batı Avrupası'nda Karl Rahner ve Karl Barth gibi önde gelen Katolik ve Protestan teologlar, bu doktrini Tanrı'nın var oluş biçimi ve kendini kendisiyle vahyetmesi şeklinde izah etmiştir. Geleneksel teslîs teolojisindeki şahıs kelimesinin yerine "var oluş durumu" ifadesini koyan Barth, teslîsi "Tanrı'nın vahyeden, vahiy, vahyedilmişlik olması" şeklinde açıklamıştır.

Günümüzde hıristiyan teolojisi söz konusu olduğunda genellemeye gitmeksizin teslîsin daha ziyade ilişki teolojisi biçiminde yorumlandığı söylenebilir. Buna göre Tanrı'nın yaratılışla ilişkisi ve dünyayı meydana getirme biçimi teslîsi oluşturan baba, oğul ve kutsal ruh arasındaki ilişkiye göre şekillenmiştir. Bu düşüncede Tanrı, hem yarattıklarıyla kendiliğinden bağlantı kuran bir sevgi hem de teslîsi oluşturan şahıslar arasındaki karşılıklı sevgi ilişkisi biçiminde anlaşılıp tecrübe edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

L. Hodgson, *The Doctrine of the Trinity*, New York 1944; Claude Welch, *In This Name: The Doctrine of the Trinity in Contemporary Theology*, New York 1952; C. C. Richardson, *The Doctrine of the Trinity*, New York 1958; J. N. D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, New York 1977; W. J. Kasper, *The God of Jesus Christ*, New York 1983; T. F. Torrance, *The Trinitarian Faith: The Evangelical Theology of the Ancient Catholic Church*, Edinburgh 1988; a.m.f., *The Christian Doctrine of God. One Being Three Persons*, Edinburgh 1996; Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara 2007.

JACQUES WAARDENBURG

İslâm Anlayışında. Hıristiyan teologları, teslîsin tek bir Tanrı'daki üçlü yapıyı ifade ettiğini ve bir tevhid biçimi kabul edilmesi gerektiğini ileri sürse de, hıristiyan geleneğinde bile tartışmalı olan bu inanç, gerek Kur'an'da gerek sonraki reddiye kitaplarında Allah'ın mutlak birliği ve tekliği mânasında İslâm tevhid akidesine aykırı görülmüş ve Hıristiyanlığa yönelik en önemli eleştiri konusunu teşkil etmiştir. Kur'an'da, Allah'ın üç veya üçün biri kabul edilmesi (en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/73), Allah'ın bir beşer ve peygamber olan İsa ile özdeşleştirilmesi (el-Mâide 5/17, 72), Allah'ın yanı sıra İsa'ya ve annesi Meryem'e ilâhlık nisbet edilmesi (el-Mâide 5/116), İsa'nın Allah'ın oğlu olarak görülmesi ve bu şekilde Allah'a çocuk izâfe edilmesine (et-Tevbe 9/30) işaret edilmekte, bütün bu anlayışların tevhid inancına ve bir peygamber sıfatıyla ancak tevhidi tebliğ eden Hz. İsa'nın tebliğine aykırı düştüğü, şirk ve kü-